

Není kouře bez ohně

Z obsahu této Živy je zřejmé, že žhavým tématem, které se prolíná články letošního monotematického čísla, je oheň a s ním související pojmy jako požáry, spáleniště, plameny, žár, žďáření. Vynasnažím se zaměřením jazykového koutku rovněž přiložit své polínko k ohni (čili přispět svým dílem). Neplánuju si zahrávat s ohněm (tedy pouštět se do nebezpečného podnikání) ani hasit případný požár. Naštěstí nemusím vytažovat za nikoho kaštanů z ohně (dělat za někoho nepřijemnou, nebezpečnou práci) a mohu se zaměřit na shrnutí informací, které k tématu nabízejí jazykové zdroje.

Jak už naznačují úvodní věty, oheň (případně jeho hašení) je slovo, s nímž se setkáváme v ustálených obrazech, obrazných vyjádřeních a přenesených pojmenováních. Oheň je pro lidskou existenci nezbytný, proto patří k nejzákladnější slovní zásobě. Etymologické zdroje potvrzují, že toto všeslovanské slovo, které mělo v praslovanské podobě *ognъ*, zná čeština od 13. století. Není proto divu, že staletími prověřené zkušenosti našich předků se odrážejí v nejrůznějších ponaučeních.

Přísluví *nehas, co tě nepálí* (nezasahuj do toho, do čeho ti nic není; nevměšuj se, nepleť se do věcí, které se tě přímo netýkají) je všeobecně známé. Relativně často se s ním můžeme setkat i jako s východiskem pro zamyšlení či diskuze o lidské lhostejnosti, což bývá formulováno např. takto: Jsou situace, kdy je „hasit“ potřeba, ale lhostejnost lidí se ráda schová za toto přísloví. V jakém případě jste ochotni tomuto přísloví dostát a kdy ne? Ve veřejném prostoru a publicistice je stále frekventovaný i obrat *přilévat olej do ohně* (živit nebo rozněcovat nenávisť, hněv, zhoršovat danou situaci, řečeno publicistickým jazykem: působit jako faktor růstu konfliktu, jeho eskalace), např. *Nechci přilévat olej do ohně a rozeštvávat mezi sebou země Evropské unie*. Nepochybně také všichni známe ujištění o něčí spolehlivosti: za toho bych vložil ruku do ohně. To má i méně častou variantu *skočil by do ohně pro něho/někoho*, tedy nerozpakoval by

1 Na Haně jezdili hasiči k požárům s koněspřezím. Automobily se dostávaly ke sborům pomalu, některé menší sbory dobrovolných hasičů na Olomoucku využívaly koně ještě i po druhé světové válce. Foto z archivu Hasičského záchranného sboru Olomouckého kraje

se podstoupit leccos, dokonce i obětovat život. Dalším frekventovaným frazeologismem využívaným v publicistice je vyjádření mít dvě želízka, případně i více želízek v ohni – počítat s dvěma/více možnostmi vývoje a pojistit si tak (alespoň částečný) úspěch. Pro mladší čtenáře možná nebude od věci doplnit vysvětlení, o jaká želízka jde. Pokud si zdobnělinu podstatného jména *železo* – *želízko*, v množném čísle *želízka* – *žadáte* do internetového vyhledávače, objeví se buď různá kovová pouta, či nářadí pro řemeslníky, např. kovové nástroje pro štukatéry nebo součásti obráběcích nástrojů, hoblíků. Ale nic z toho s frazeologismem nesouvisí. Želízko se říkalo speciálně tvarovanému kusu železa, který se dával nahřát/rozpalovat do ohně nebo na kamna, a pak se vkládal do dutých kovových žehliček zvaných někdy *cihličky*. Pokud by se v ohni nechávala nahřát přímo žehlička, musela by se před žehlením prádla očistit.

K méně známým patří úsloví i z malých jiskry velký oheň bývá (z malých příčin mohou být velké následky) nebo ponaučení vodu s ohněm nesmícháš (počináš si pošestile, marně se namáháš). Když se dva lidé nesnášejí, můžeme to obrazně vyjádřit porovnáním jsou na sebe jako oheň a voda. O živém, energickém člověku říkáme, že má oheň (nebo jiskru) v těle. Pokud člověk na jakoukoli připomínku reaguje nepřiměřeně prudce až agresivně, lze to vystihnout obratem hned byl oheň na střeše. Vysokou horečku popisujeme slovy tělo jako v ohni. Lidové označení oheň má i vrozený plošný kožní defekt *naevus flammeus*.

V odborném meteorologickém názvosloví se pro výboj atmosférické elektřiny užívá termín *Eliášův oheň* nebo také *oheň*

svatého Eliáše. Existuje rovněž explozivní směs nazvaná *bengálský oheň*. Původně sloužila k vojenským účelům u koloniálních námořních jednotek Spojeného království, dnes se využívá k pyrotechnickým efektům a ohňostrojům.

Historické prameny uvádějí, že v byzantské říši se při námořní boji nebo při dobývání obléhaných měst používala tekutá zápalná směs, která prý hořela i ve styku s vodou. Říkalo se jí *řecký oheň*, její složení bylo přísně tajné a dodnes prý nebylo přesně popsáno.

Český národní korpus (více o něm viz Živa 2023, 4: CXXXII) shromažďuje na 302 500 dokladů užití slova *oheň* v publicistických a beletristických textech. Pomocí korpusových nástrojů zjistíme, že se podstatné jméno *oheň* dnes obvykle užívá ve spojitosti se slovesy *zničit*, *uhasit*, *rozšířit*, *zlikvidovat*, *způsobit*, *poškodit*, *napáchat* (např. *zhoubný oheň zničil původní křídlo z r. 1781 s mansardovou střechou*) – tedy v souvislosti s požárem. Další oblastí, kde má slovo své pevné místo, jsou kuchařské recepty, přesnější postupy; v nich je nejfrekventovanější slovní spojení: *mírný oheň* (vaře na mírném ohni za stálého míchání) a *otevřený oheň* (ženy pekly maso na otevřeném ohni), ten rovněž v obratu z oblasti bezpečnosti práce – *manipulace s otevřeným ohněm*. Typickým slovním spojením je *olympijský nebo táborový oheň* a také *křesť ohněm* a *zkouška ohněm*.

Velkému zhořelému ohni říkáme ve slovanských jazycích *požár*. Praslovanské slovo *požarъ* je odvozeno od *požariti* – *způsobit*, že je *žár*. Podle Staročeského slovníku (viz <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>) souvisí substantivum *požár* se slovesem *žieriti*, které znamenalo *žďáření*, *vypalování lesa*. Český etymologický slovník uvádí, že praslovanské *žarъ* je pokračováním indoevropského základu s významem *teplý, horký*. Stejný slovní základ je uváděn i u slova *žárlit*. To se v češtině objevuje v 19. století, patrně bylo ovlivněno polským *żarliwy*, které však znamená *horlivý*. Není bez zajímavosti, že se *žárlivost* souvisí i s pojmenováním *žaluzie*. Termín se prý v 16. století začal objevovat v staroprovensálské trubadúrské lyrice. Ve francouzštině a italštině tak byla nazvána neprůhledná dílcová zástěna v okně, která chránila před žárlivými či závistivými pohledy zvenčí.

Vraťme se ale zpět k záru. Václav Machek v Etymologickém slovníku jazyka českého (1997) píše, že „slovo *žár* označovalo zvláště *požár lesa*. V horňáckém nářečí se rozlišuje *požár lesní* od *ohně ve vsi*... moravský *požárník* byl ten, kdo se usídlil v lese na místě po záru upraveném.“ Vypálené části lesa určené k osídlení a polnímu hospodářství se říkalo *žďár*. Podstatné jméno je odvozeno ze slova *žďáriti*, *žďarovati* – *pálit les*. Dnes toto slovo žije ve jménech obcí. V publikaci *Zeměpisná luneta v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (Lutner a Šrámek 2004) se dozvíme, že *žďáření* je skryto v místních jménech *Žďár*, *Žďárek*, *Žďárek*, *Žďárec*, *Žďárná* a také *Zhoř*, *Zhořec*. Schválně se podívejte na mapu naší republiky, kolik obcí nebo částí obce se jménem *Žďár* najdete.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.